

ISSN: 2146-4901
e-ISSN: 2667-6575

Bedî' İlminde Tıbâk Sanatı: Sebe' Sûresi Örneği

The Art of Tıbaq (Contrast) in the Ilm al-Badi: The Example of Sûrat Sabâ'

Mustafa KESKİN

ORCID: [0000-0002-8508-3479](https://orcid.org/0000-0002-8508-3479) | E-Posta: mustafakeskinhoca@hotmail.com

Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Gaziantep University, Faculty of Theology, Department of Arabic

Language and Rhetoric

Konya, Türkiye

ROR ID: [020vvc407](https://orcid.org/020vvc407)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Keskin, Mustafa. "Bedî' İlminde Tıbâk Sanatı: Sebe' Sûresi Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 380-405.
<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1322125>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	03. 07. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	24. 09. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 12. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (<i>Araştırma Makalesi</i>)
Peer-Review (<i>Değerlendirme</i>)	Double anonymized – At Least Two External (<i>Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem</i>).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl dönemi dikkate alındığında muhataplarının edebi üsluba büyük değer atfettikleri bir gerçektir. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerîm muhataplarının kullandıkları argümanları en üst düzeyde kullanarak onları acze götürmüştür. Kur'ân-ı Kerîm Arapça indirilmiş bir kitap olması hasebiyle onun sahil bir şekilde kavranması, özellikle edebi ve balagata dair üslubunun iyi tahli edilmesine bağılı olup yer verilen edebî sanatlarını anlamakla mümkündür. Bu çalışma, bedî' ilminin *muhassinat-ı manevi* kapsamında önemli bir yere sahip olan *tıbâk* sanatının araştırılması ve bu sanatın Kur'ân'daki tezahürü kapsamında Sebe' sûresinin incelemeye dairdir. Bu hususta adı geçen sûreye ilişkin herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Çalışma metin okuma ve değerlendirme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede konu bağlamında Arap belagatinin önemli kaynakları taranmış *tıbâk* sanatına ilişkin genel kabul görmüş kısımları ve Arap edebiyatındaki uygulamalarından örnekler verilmiştir. Bununla beraber Sebe' sûresinde yer alan *tıbâk* sanatının uygulamaları için tefsir kaynaklarına başvurulmuş ve müfessirlerin konuya dair görüşleri aktarılmıştır. Tefsirlerdeki bu görüşler çerçevesinde *tıbâk* sanatının manaya yansması değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda çalışma, Arap edebiyatına ilişkin genel bilgilerin verildiği bir giriş ile başlanmış sonrasında *tıbâk* 'ın lügat anlamı ve kavramsal tanımı verilmiştir. Daha sonra söz konusu bu bedî' sanatının kısımları belirlenmiş ve bu kısımların yer aldığı şiirlerden örnekler verilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber belagat ilminin temeli esas sayılan Arap şiirinde de bu edebî sanatın nasıl bir ustalıkla yer aldığı örnekler üzerinde açıklanmaya gayret edilmiştir. Çalışmanın ana konusu olan Sebe' sûresinde yer alan *tıbâk* sanatına dair uygulamalar tespit edilmeye gayret edilmiştir. Bu söz sanatının yer aldığı düşünülen ayetler mealleriyle birlikte verilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Âyetlerde yer alan söz konusu bu bedî' sanatının *tıbâk*'ın hangi kısmına dâhil olduğu belirlenerek bu sanatın âyetin muhtevasına olan yansması ele alınmıştır. Böylece nüzul dönemindeki Arapların çok önem verdikleri bu edebî sanatın şiir ve nesirdeki örnekleriyle beraber, Arapça bir kitap olan Kur'ân'ı Kerim'de de söz konusu bu edebî sanata yer verildiğini ortaya konularak, bu durumun Kur'ân'ın tahaddi ayetleri kapsamında muhataplarına meydan okuma kanıtlarından biri olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu araştırma sonucunda, Arap belagatinde önemli bir yere sahip olan *tıbâk* sanatının Arap edebiyatında kullanıldığı gibi, Sebe' sûresinde de farklı kısımlarıyla yirmi sekiz defa zikredildiği tespit edilmiştir. Sûrede yer alan *tıbâk* uygulamalarının yirmi ikisi lafzi *tıbâk* altısı ise *manevi tıbâk* kapsamına dâhil olduğu belirlenmiştir. *Tıbâk*'ın manaya yansması ve bulunduğu âyetin mana boyutunu güçlendirmesi hususunda ise şu sonuca varılmıştır: *Tıbâk* sanatında yer alan anlamca karşıt iki sözcüğün birlikte zikredilmesi muhatapı karşıtlık ilkesi üzerinden her bir kelimenin anlamını daha yoğun ve derin düşünmeye sevk etmektedir. Bu yoğun ve derin düşünme süreci sonunda muhatapın her bir sözcüğün anlam çerçevesine dair ulaştığı mefhum, daha muhkem bir şekilde zihnine kazınmış olmasına vesile olur. Bu itibarla *tıbâk sanatı*, esas olarak kelamın mana boyutunu pekiştirdiği gibi, birbirine karşıt anlam taşıyan kelimelerin birlikte zikredilmesiyle lafzın güzelleşmesine katkı sağladığı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Bedi, Tıbâk, Tezat, Sebe'.

Abstract

Considering the period of revelation of the Holy Qur'ān, it is a fact that its addressees attributed great value to the literary style. In this respect, the Holy Qur'ān used the arguments used by its addressees at the highest level, leading them to impotence. Since the Holy Qur'ān is a book revealed in Arabic, its accurate understanding depends on a good analysis of its literary and rhetorical style and is possible by understanding the literary arts included. This study is about the investigation of the art of Tibaq, which has an important place within the scope of Muhassinat-i Ma'nawiyya of the Ilm al-Badi, and the examination of the Sūrat Sabā' within the scope of the manifestation of this art in the Qur'ān. The fact that no study has been done on the mentioned surah in this regard makes this study important. The study was carried out by text reading and evaluation method. In this context, important sources of Arabic rhetoric have been scanned and examples of generally accepted parts of the art of Tibaq and its applications in Arabic literature have been given. In addition, tafsir sources were consulted for the applications of the art of Tibaq in the Sūrat Sabā' and the opinions of the commentators on the subject were conveyed. Within the framework of these views in the commentaries, the reflection of the art of Tibaq on the meaning was evaluated. In this context, the study started with an introduction in which general information about Arabic literature was given, and then the dictionary meaning and conceptual definition of Tibaq were given. Then, the parts of Ilm al-Badi were determined and tried to be explained by giving examples from the poems containing these parts. In addition, an effort has been made to explain with examples how masterfully this literary art is included in Arabic poetry, which is considered the basis of the science of rhetoric. An effort has been made to identify the practices related to the art of Tibaq in the Sūrat Sabā', which is the main subject of the study. By determining what sort of Tibaq is included in the verses, the reflection of this art on the content of the verse is discussed. Thus, it has been revealed that this literary art, which the Arabs of the period of revelation gave great importance to, is included in the Holy Qur'ān, an Arabic book, along with its examples in poetry and prose. In this way, it was pointed out that this situation was one of the pieces of evidence of challenging its addressees within the scope of the Al-Taḥaddī verses of the Qur'ān. As a result of this research, it was determined that the art of Tibaq, which has an important place in Arabic rhetoric, is used in Arabic literature and is mentioned twenty-eight times in different parts in the Sūrat Sabā'. It has been determined that twenty-two of the medical practices in the surah are within the scope of literal Tibaq and six of them are within the scope of spiritual Tibaq. The following conclusion was reached regarding the reflection of Tibaq on the meaning and strengthening the meaning dimension of the verse in which it is found: Mentioning two words that are opposite in meaning in the art of Tibaq encourages the addressee to think more intensely and deeply about the meaning of each word through the principle of opposition. At the end of this intense and deep-thinking process, the concept that the interlocutor reaches about the meaning of each word becomes engraved in his mind more firmly. In this respect, it has been concluded that the art of Tibaq not only reinforces the meaning of the word, but also contributes to the beautification of the wording by mentioning these two words with opposite meanings together.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ilm al-Badi, Tibaq, Contrast, Sūrah al-Sabā'.

Giriş

Yeryüzünde konuşulan her bir dilin mutlaka kendine mahsus bir belâgat yönü vardır. Bu çerçevede lafzi veya manevî bakımından dilin süslenmesini sağlayan edebî sanatlar ortaya çıkmıştır. Arap dilinin belagat boyutu da Câhiliye döneminden itibaren uygulama düzeyinde var olmuş düzenlenen panayırlarla şiir ve nesirlerde bu edebi sanatlara yer verilmiştir. Kur'ân'ın nüzülüyle bu belagat uygulamaları, zirveye çıkmış, beşer üstü üslubu ve olağan üstü güzelliğiyle vahiy dönemindeki muhataplarının gönüllerinde iz bırakmıştır.¹ Daha sonra hicri üçüncü asırda temelleri atılan Kurân ilimlerinin çalışmaları kapsamında belagat, belli merhaleleri kat ederek bir ilmi disiplin haline gelmiştir. Bu çalışmalar kapsamında kat edilen merhaleleri şöyle sıralamak mümkündür;

Birinci merhale: Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824 [?])'nin *Mecâzü'l-Kur'ân* ve el-Câhiz (ö. 255/869)'in *el-Beyan ve tebyin* gibi Kurân'ın i'câzına dair çalışmalarla ortaya çıkmış ve sonraki merhalelerde kavramsallaşan bazı ifadelerle belagat konularına değinilmiştir.

İkinci merhale: Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79), belagat ilminin genel kaidelerini ve temel fikriyatını bir araya getirmiştir. Bu aşamada diğer önemli bir şahsiyet ise *el-Keşşâf* adlı belagat ağırlıklı tefsiriyle *el-Cürcânî'nin* ortaya koyduğu esasları tatbik eden ez-Zemahşerî'dir (ö. 538/1144). Bununla beraber, Abdullah b. Muhammed el-Mu'tezz'in (ö. 296/908) *el-Bedî'* adlı eseri de, bu dönemde Arap belagatine ve edebî sanatlara dair kaleme alınmış ilk müstakil eser olması hasebiyle döneme damgasını vurmuş önemli bir eserdir.

Üçüncü merhale: Belagat ilmi, kaide ve kurallarının düzenlenerek üç alt disiplin haline geldiği aşamadır. Bu aşamada Ebû Ya'küb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) Hâtip el-Kazvinî (ö. 739/1338) ve Teftâzânî (ö. 792/1390) gibi âlimler belagatin sınırlarını ve çerçevesini ortaya koyma bakımından önemli simalardır.²

¹ Şevki Dayf, *el-Belâga Tatavvurun ve tarih* (Kahire: Daru'l mearif, ts.), 9-14.

² Ali Aşrî Zayid, *el-Belagatu'l Arabiyye tarihuhu mesadiruha menahicuha* (Kahire: Mektebetu's-şebab, 1982),9-10; Bin İsa Batahir, *el-Belagatu'l Arabiyye mukaddimatun ve tatbikat* (Beyrut: Daru'l-kütubi'l cedide, 2016), 15; Mebruke bu 'Affan-Cuma Mesudî, *el-Bedî'ü'l-ma'nevî fi divân eş-Şâfi'î*, Külliyyetü'l-Adab vel-lügat ve'l-ulûm el-ictimaiyye ve'l insaniyye, Müzekkire Mükemmile li Neyli Şehadeti Macestir. el-Cumhuriyetü'l-Cezairiyye, Cami'etü'l Arabî b. Mehdî, (2.013), s.5; Ahmed 'Umerî Cemâl, *el-Mebâhisu'l-belâgiyye fi dev'i kadıyyeti'l- i'câzi'l-Kur'ânî* (Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1410/1990), 16.

Kur'ân'ın i'cazını ortaya koyma bağlamında ortaya çıkan belagat çalışmaları, yukarıda ifade edilen merhalelerden geçerek üç alt disiplin haline gelmiştir. Bu disiplinleri şöyle sıralamak mümkündür.

1. Meanî İlmi; “*Kelamın muktezâ-yı hâle uygun olduğuna dair kaide ve kuralları belirleyen ilim*” olarak tanımlanmıştır.³
2. Beyan ilmi; “*Bir manayı farklı ifade biçimleriyle dile getirmeyi konu edinen ilimdir.*” şeklinde tanımlanmıştır.⁴
3. Bedi ilmi; *Kelamı lafız ve mana bakımından güzelleştirmeyi konu edine ve buna dair kaideleri ihtiva eden ilim.*”⁵ olarak tanımlanmıştır.

Böylece İslam öncesi Arapların Câhilîye döneminde kullandıkları bir takım edebî ifade biçimleri, Kurân merkezli çalışmalarla tesis edilen belagat ilminin konularına dönüştürülmüştür.⁶ Bu ifade biçimlerinden biri de *tıbâk* sanatıdır. Bu sanat, manayı güzelleştirip güçlendirmesi bakımından belagatte önem arz etmektedir.⁷ Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerim'in *tıbâk* sanatına sıkça başvurmuş olması söz konusu sanatın önemini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Bununla beraber *tıbâka* dair yapılmış birçok akademik çalışmalar söz konusu edebi sanatın ehemmiyetine işaret etmektedir.⁸ Bu çalışma, *tıbâk* sanatının literatür boyutuna ve Arap belagatinin tarihi sürecine kısaca değinmekle beraber, özellikle **Sebe'** sûresinde *tıbâk* sanatının tespitine odaklanmıştır. Bu itibarla sûrede yer alan *tıbâk* uygulamalarına dair örnekler tespit edilerek buldukları âyetlere kattığı güzelliklere işaret

³ Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâğa* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1424/2003),23; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*,29; es-Seyyid Ahmed el-Haşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa* (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, ts.)46.

⁴ Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârîzmî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987),162; Kazvînî, *el-İzâh*, 163; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 273; Haşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 216.

⁵ Kazvînî, *el-İzâh*, 255; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 385; Haşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 298.

⁶ Şevki Dayf, *el-Belâğa Tatavvurun ve tarih*, 918.

⁷ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî* (İstanbul: Üçler Matbaası,1977),385; Abdülfettah Laşin, *Esalibü'l-bedi fî devî âyati'l-Kur'ân* (Kahire: Daru'l-fikr el-Arabi,1999), 23.

⁸ Tıbak konusuna dair yapılan başlıca çalışmalar; İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1998), 7; Mustafa Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatlar* (İstanbul: İşâret Yayınları, 2018), 45; Süleyman Cesur, *Arap Dili ve Belagatinde Tıbak Sanatı*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı (basılmamış yüksek lisans tezi),Sivas 2015; Yunus Çakır, *Arap Dili ve Belâgatı'nda Tıbak ve Manaya Yansımaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2017; Esmâ Tutar, Bakara ve Âl-İ İmrân Sûreleri Bağlamında Tıbak ve Mukabele Sanatı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Arapça) Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı (basılmamış yüksek lisans tezi)2021; Şerif Ahmet Çelik ve Hüseyin Yaşar, *Belâgat İlminde Tıbak (Tezat) Sanatı: Mâide Sûresi Örneği*, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Haziran 2021 Cilt 6 Sayı 1 ss 66-97.

edilmiş ve mana üzerindeki etkisine ışık tutulmuştur. Bu yönüyle araştırma, tıbâk konulu çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

Kur'ân'ın nüzul döneminde Araplar, nesir ve şiirlerinde bu edebi uygulamaları oldukça önemseyip onlarla iftihar ediyorlardı. Bu çerçevede Kur'ân'ı Kerim o günkü muhataplarını bu anlamda ikna etmek ve onları susturmak için önemli ölçüde bu edebi unsurlara başvurmuştur. Kurân'ın bu bağlamda ortaya koyduğu ifade biçimiyle, insanları onun benzerini yerine getirme konusunda aceze düşürmüştür.⁹

Arapların önemsedikleri söz konusu edebi üsluplardan biri de söz sanatlarıydı. Arap şiirinde söz sanatlarına büyük önem verilmiş ve çeşitli ifade biçimleri geliştirilerek söylem düzeyinde ortaya konulmuştur. Yukarıda verilen merhaleler sonucunda tesis bedi' ilminde bu iki temel kısma ayrılmıştır. Bunlar, "muhassinât-i lafziyye" ve "muhassinât-i ma'neviyye" dir.¹⁰ Mana ile ilgili olmasından dolayı "muhassinât-i ma'neviyye" daha büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla burada bu mevzunun alt başlıklarından biri olan tıbâk sanatının Arap belagatindeki yeri ve Kurân'daki tezahürü ele alınacaktır.

1. Tıbâk'ın Sözlük ve Kavramsal Anlamı

Tıbâk /طباق kelimesi, طبق/t-b-k kök harflerinden türemiş ismi mastar olup üstünü örtmek, kapamak, kat kat yapmak, uygulamak, yayılmak, kaplamak, tabak, tabaka, iki şeyi eşitlemek ve atın arka ayaklarını ön ayaklarının izine basması" gibi anlamlara gelmektedir. Tıbâk, tedât(tezat), mutabakat ve tetâbuk isimleriyle de anılmaktadır.¹¹ Bedî' ilminin istilâhında ise "cümle içinde iki zıt manayı ifade eden sözcüklerin birlikte zikredilmesi."¹² şeklinde tanımlanmıştır. Birbirine zıt manayı ifade eden kelimelerin oluşturduğu tıbâk sanatı iki temel kısma ayrılmaktadır.¹³

⁹ el-Bakara 2/23; Hûd,11/13; el-İsra 17/88.

¹⁰ Kazvinî, *el-İzâh*, 255; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 385; Haşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 298.

¹¹ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn* (Beyrut: Muessesetu'l-A'lemî, 1988), 5/108-109; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mu'cemu-mekayisil-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 3/439-440; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.),10/211; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lügati ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1979), s. 1512.

¹² İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyâuddîn, *el-Meselu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir* (Kahire: Daru'n Nahda, ts.), 3/143; Kazvinî, *el-İzâh*, 255; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 385; Bedevî Tabane, *Mucemü'l-belâğa* (Cidde: Dâru'l-menâre, 1988), 363; Haşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 298.

¹³ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 385; Haşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 298. Abdülaziz Atik, *İlmi'l-bedi'* (Beyrut: Daru'n-nahda, ts.),79.

2. Tıbâk'ın Çeşitleri

Belagat âlimlerinin *tıbâk sanatının* farklı yönlerinden hareketle değişik *tıbâk* çeşitlerini ortaya koymuşlardır. Ancak *tıbâk*'ın kelime yapısı veya mana yapısı bakımından taksime tabi turlması birçok belagatçı tarafından kabul görmüştür.¹⁴

2.1. Öğelerinin Müsbet-Menfi Oluşuna Göre

Başında herhangi bir olumsuzluk edatı olmadan iki kelimenin birbirinin zıddı olan unsurlardan meydana gelmesi, yani “iki farklı lafzın birbirine edat olmaksızın birbirine karşıt olmasıdır”¹⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre *tıbâk* şöyle tasnif edilmiştir.

2.1.1. Tıbâku'l-îcâb (الإيجاب طباق)

Bir cümlede birbirine zıt mana ifade eden iki olumlu kelimenin kullanılmasıdır. Zıtlık ifade eden her iki sözcüğün, kelimenin isim, fiil, harf veya her bir sözcüğün farklı kelime gruplarından olması mümkündür.¹⁶

a. Her iki sözcüğün isim olması

Bu kısım, *tıbâk*'ı meydana getiren tarflardan her ikisinin isim grubundan olmasıdır. Buna örnek olarak şu ayet verilebilir: *وَتَحْسَبُهُمْ آيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ* Onlar uyuyan kimseler iken, sen onları uyanık zannederdin.¹⁷ Bu âyette yer alan altı çizili آيْقَاطًا ve رُقُود sözcükleri her ikisi de isim grubundan olup başında herhangi bir olumsuzluk edatı olmadığı halde anlam bakımından birbirlerine zıtlık teşkil etmekte dolayısıyla *tıbâk ü'l icâb* kapsamına girmektedir. Züheyr b. Ebi Sülma'nın (ö. 609 [?]) şiirinde de söz konusu edebi sanat şöyle dile getirilmiştir.¹⁸

فَظَلَّ قَصِيرًا عَلَى قَوْمِهِ وَظَلَّ عَلَى النَّاسِ يَوْمًا طَوِيلًا

İnsanlar için uzun bir günken(savaş günü) (onun)kavmi için gayet kısa bir gündü.¹⁹ Şiirde yer alan altı çizili her iki isim, *tıbâkü'l icâbın* örneği olarak kabul edilmektedir.

¹⁴ Kazvinî, *el-İzâh*, 255; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 385; Haşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 298.

¹⁵ Ebü'l Abbas Abdullah b. el-Mutezz, *Kitabü'l-bedî'* (Beyrut: Müessesetü'l-kutub es-sekâfiyye, 1433-2012),58; Kazvinî, *el-İzâh*, 255; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 385; Haşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 298.

¹⁶ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 386; İlmü'l-bedî', 77.

¹⁷ el-Kehf 18/18.

¹⁸ Ebü Sülma Züheyr b. Ebî Sülma b. Riyâh el-Müzenî, *Divânu Züheyr* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1988), 97.

¹⁹ Hatip et-Tebrizî, *Kitabü'l-kâfi fi'l-'arud ve'l-kavâfi*, thk. Hassan Hasan Abdullah (Kahire: Mektebetü'l-hancı,1415-1994),170.

b. Her iki sözcüğün fiil olması

Bu kısım, tıbâk'ı meydana getiren tarflardan her ikisinin fiil grubundan olmasıdır. Örneğin Kurân'ı-Kerim'de: **وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتٌ وَأَحْيَا**: "Öldüren de dirilten de O'dur."²⁰ Âyette zikredilen altı çizili her iki sözcük fiil olup edattan bağımsız birbirine tezat durumundadır. Bu bakımdan tıbâk ü'l icâb kapsamına girmektedir.²¹ Bu edebi sanat, Huzeyfe el-Fezârî'nin (ö. 30/650 [?])şiirinde de şöyle dile getirilmiştir.

تَأَخَّرْتُ أَسْتَبْقِي الْحَيَاةَ فَلَمْ أُجِدْ لِنَفْسِي حَيَاةً مِثْلَ أَنْ أَتَقَدَّمَ

Yaşamak için (savaşta) geride kaldım, (anladım ki) benim için ideal hayat öne atılmaktır.²² Şiirde altı çizili sözcüklerin ikisi fiildir. Bu bakımdan tıbâk ü'l icâb'tır.

c. Her iki sözcüğün harf olması

Bu kısım, tıbâk'ı meydana getiren tarflardan her ikisinin harf grubundan olmasıdır. Buna örnek olarak şu âyeti vermek mümkündür: **لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ**: Allah her kesi, ancak gücünün yettiği kadar mükellef kılar. Kim ne kazanırsa (hayır) kendinedir, ne şer işlese de kendinedir.²³ Âyetteki altı çizili ل harf-i cer, kullanıldığı cümlede leh'te anlamını vermekte, على harf-i cer ise, aleyh'te anlamını vermektedir. Bu bakımdan birbirine zıt mana ifade etmektedir. Dolayısıyla bu iki harfin aynı bağlamda zikredilmesi tıbâk ü'l icâb'ın kapsamına dâhil olmaktadır.

d. Her bir sözcüğün farklı kelime gruplarından olması

Bu kısım, tıbâk'ı meydana getiren tarflardan her ikisinin isim grubundan olmasıdır. Buna örnek olarak şu âyeti vermek mümkündür; **رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ نُحْيِي الْمَوْتَى**: "Rabbim bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster."²⁴ Âyette yer alan altı çizili birinci sözcük fiil, ikinci sözcük ise isimdir. Böylece yaşamı ve ölümü ifade eden bu iki sözcük, farklı kelime gruplarından meydana gelmiştir.Şiirde de farklı kelime grupları arasında tıbâk sanatı gerçekleşmiştir.

²⁰ en-Necm 53/44.

²¹ el-İsra 17/111.

²² İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve Gâyetü'l-ereb*, thk, Kevkeb Deyâb (Beirut: Daru Sadır,1425-2005), 2/74.

²³ el-Bakara 2/286.

²⁴ el-Bakara 2/260.

2.1. 2. Tıbâku's-Selb (السلب طباق)

Tıbâku's-selb, lumsuzluk edatı sebebiyle zıt mana ifade eden iki kelimenin bir arada zikredilmesidir.²⁵ Olumsuzluk edatından dolayı meydana gelen bu karşıtlığın meydana geldiği her iki tarafın isim, fiil veya harf olması mümkündür. Her ikisinin fiil olduğu örnek; فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنَا “İnsanlardan korkmayın, benden korkun!”²⁶ Bu âyette iki defa zikredilen “خشى/h-ş-y” kökünden türeyen fiilde karşıtlık mevcuttur. Zira cümlenin başında zikredilen فَلَا تَخْشَوُا fiili, olumsuzluk edatından dolayı olumsuzluk ifade etmektedir. Ancak akabindeki وَاخْشَوْنَا fiili olumlu anlam taşımaktadır. Böylece her iki fiil mana bakımından tezat duruma gelmiştir. Bu itibarla tıbâku's-selb kapsamına girmiştir. Arap şiirindeki de tıbâku's-selb sanatına örnek olarak el-Buhtürî'nin (ö. 284/897) şu şiirini vermek mümkündür;

بِقَيْضِ لِي مِنْ حَيْثُ لَا أَعْلَمُ النَّوَى وَيَسْرِي إِلَيَّ الشَّوْقُ مِنْ حَيْثُ أَعْلَمُ

Aşkın yansımasının sebebini biliyorum. (fakat) bilmediğim sebeplerden dolayı (sevgilinin) firak (ayrılık) gerçekleşmektedir.²⁷ Kök itibarıyla aynı manayı ifade eden şiirin birinci mısrasındaki أَعْلَمُ ifadesi ile ikinci mısrasındaki أَعْلَمُ ifadesi arasında nefiy edatından dolayı karşıtlık meydana gelmiştir. Bu nedenle şiirdeki bu uygulama tıbâku's-selb kapsamına girmektedir.

2.2. Kelimelerin Manasına Göre Tasnifi

Tezat oluşturan her iki sözcüğün kullanıldıkları manaların tezat olup olmaması ve söz konusu lafızların manaya delaletlerinin açık veya gizli oluşuna göre tıbâk sanatı, hakiki, mecazi ve manevi olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.²⁸ Bazı belagat kaynaklarında tıbâk sanatının tanımı verilerek hakiki kısma işaret edilmiş, tıbâk sanatının mülhekatı veya *ihamü't tedat* başlığı altında ise bu sanatın mecazi ve manevi tasnifine yer verilmiştir.²⁹ Buna göre tıbâk sanatının tasnifi şu şekilde vermek mümkündür.

²⁵ Besyûnî, *İlmü'l-bedi'*, 144.

²⁶ el-Mâide 5/44.

²⁷ Tebrizî, *Kitabü'l-kâfi fi'l 'arud ve'l-kavâfi*, 171.

²⁸ Seyyid Ali Sadrüddin b. Masum el-Medenî, *Envâri'r-rebi' fi envâ'il-bedi'*, thk. Şakir Hadi (Necf/İrak: Mabaatu Numan, 1388-1968), 3/33; Abdülfettâh Laşin, *el-Bedi' fi devî esâlibi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-fikr el-Arabî, 1419-1999), 26-27.

²⁹ Kazvînî, *Telhisü'l-Miftâh* (Kahire: Dâru'l-fikr el-Arabî, 1904), 352; Kazvînî, *el-İzâh*, 258; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 387; Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 2/85.

2.2.1. Hakîkî Tıbâk

Hakîkî *tıbâk*, karşıtlığı meydana getiren her iki tarafın mana bakımından birbirine gerçek anlamda karşıt olduğu kısımdır. Örneğin; *أَيَقَاطُ رُقُودٌ وَتَحْسُبُهُمُ أَيَقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ* ayetinde yer alan altı çizili sözcüklerinin her ikisi de hakiki manalarında kullanılıp ifade ettikleri anlamlar gerçek manada birbirine tezattır.³⁰ Zira uyku ve uyanıklık halı bir arada olması mümkün olmayan durumlardır. Bu bakımdan buradaki ifade biçimi hakiki *tıbâk* kapsamına girmektedir. *Hakiki tıbâk'ın* Arap edebiyatında kullanıldığı örnek için İbnü'd-Dümejne'nin (ö. II./VIII. yüzyılın sonları) şu şiirini vermek mümkündür.

لَئِنْ سَاءَ نِي أَنْ نَلْتَنِي بِمَسَاءٍ لَقَدْ سَرَّنِي أَنْي خَطُرْتُ بِبَالِكِ

*Hakkımda kötü konuşman beni üzmüşse de, beni hatırlaman kuşkusuz beni sevindirmiştir.*³¹ Üzüntü ve sevinç manasında olan şiirdeki altı çizili ifadeler birbirine hakiki manada zıt kelimelerdir. Bu bakımdan şiirde *hakiki tıbâk* uygulamasının olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.2. Mecâzî Tıbâk

Mecâzî Tıbâk, *tıbâk* meydana getiren iki sözcüğün kullanıldıkları mecazi anlamlarıyla tezat oluşturmalarıdır.³² Örneğin:

أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّنًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلَهُ فِي الظُّلُمَاتِ

*Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?*³³ Bu âyette yer alan altı çizili sözcüklerden *فَأَحْيَيْنَاهُ* ifadesinden dalâlete (sapkınlık) düşenler kast edilirken, *فَأَحْيَيْنَاهُ* fiilinden ise hidâyete erdirilenler kast edilmektedir. Böylece *فَأَحْيَيْنَاهُ* ve *مَيِّنًا* sözcükleri hakiki anlamda ölüm ve hayat anlamında değil, bilakis mecazi olarak kullanıldıkları dalâlet ve hidâyet anlamında kullanılmıştır.³⁴ Bu bakımdan iki ifadenin mecazi anlamdaki kullanımları bakımından bir arada zikredilmesi, *mecaz-i tıbâk* kapsamına girmektedir. *Mecâzî tıbâk'ın* Arap edebiyatında örneği için bu şiiri vermek mümkündür:

لَقَدْ أَحْيَا الْمَكَارِمَ بَعْدَ مَوْتٍ وَشَادَ بِنَاءَهَا بَعْدَ الْإِهْدَامِ

³⁰ Kazvînî, *Telhisü'l-Miftâh*, 348; Kazvînî, *el-İzâh*, 258; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 387; Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 2/85.

³¹ Besyûnî, *İlmü'l-bed'*, 139.

³² Medenî, *Envârü'r-rebi' fi envâ'l-bedi'*, 3/37; Laşin, *el-Bedi' fi devi esâlibi'l-Kur'ân*, 140.

³³ el-En'âm 6/122.

³⁴ Medenî, *Envârü'r-rebi' fi envâ'l-bedi'*, 3/37; Laşin, *el-Bedi' fi devi esâlibi'l-Kur'ân*, 141.

Cömertliğin ölüp, duvarları yıkıldıktan sonra, onu diriltmiş ve duvarlarını sağlamlaştırmıştır.³⁵ Şiirde mecazi anlamlarında kullanılan altı çizili ifadelerden kast edilen mana şudur; Cömertliğin unutulup yok olduğu bir zamanda muhatabının cömert davranarak onu var/ihya ettiğini ve yıkılan duvarın sağlam yapıldığı gibi muhatabın cömertliğin unutulduğu bir dönemde, onu hakkıyla yerine getirerek/muhkem bir şekilde bina ettiğidir. Bu itibarla şiirde mecazi anlamlarında kullanılan altı çizili ifadeler arasında tezat mevcuttur.

2.2.3. Manevî Tıbâk/İhamü't Tedât

Kelimeler arasında zıtlık olmadığı halde içinde bulunduğu bağlam gereği mana bakımından zıtlığın meydana geldiği *tıbâk* türüdür. Belagat kaynaklarında bu *tıbâk* çeşidine, *mülhakât et-tıbâk*(*tıbâk kapsamına giren*) ve *et-tıbâkü'l hafî* (gizli *tıbâk*) ismi de verilmiştir.³⁶ Buna örnek olarak şu ayeti vermek mümkündür.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً

O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı.³⁷ Bu âyette Allah(c.c.)insanlara olan nimetlerini hatırlatma kapsamında onlara yeryüzünü yaşanabilir bir biçimde sererek döşek haline getirdiğini, gökleri de yüksek tutarak tavan yaptığını buyurmuştur. Âyette yer alan altı çizili *فِرَاشًا* ile *بِنَاءً* arasında doğrudan bir zıtlık mevcut değildir. Ancak *فِرَاشًا*/serginin alçalmayı gerektirdiği gibi, *بِنَاءً*/bina(tavan) yüksekliği gerektirmektedir. Bu bakımdan iki sözcük arasında *manevi tıbâk/ihâmü't tedât*(tezatı çağrıştıran) veya gizli *tıbâk* meydana gelmiştir. Şiirde de bu söz sanatının uygulamasına rastlanmaktadır. Buna örnek olarak Da'bil el-Huzâ'i'nin (ö.208/823) şu beyitini vermek mümkündür;

لَا تَعَجَّبِي يَا سَلْمُ مِنْ رَجُلٍ ضَحِكَ الْمَشَيْبُ بِرَأْسِهِ فَبِكِي

Başına ak saçların gülüşüyle(düşmesi) ağlayan birini yadırgama ey Selma!³⁸ Şiirin ikinci mısrasında yer alan altı çizili *ضَحِكَ* sözcüğü, gerçek anlamındaki gülmek manasında değil, bilakis ak saçların başta çoğalması ve belirgin hale gelmesi anlamında kullanılmıştır. Bu bakımdan *فَبِكِي* sözcüne tezat değildir. Ancak ilk bakışta tezatmış gibi bir izlenim ve algı vermesinden dolayı şiirdeki bu uygulama, *manevi tıbâk/ihâmü't tedât* sanatı kapsamına girmektedir.

³⁵ Besyûnî, *İlmü'l-bed'*,141; Laşin, *el-Bedi' fi devî esâlibi'l-Kurân*,28.

³⁶ Kazvinî, *el-İzâh*, 257-58; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 385; Besyûnî, *İlmü'l-bed'*,141; Medenî, *Envârü'r-rebi' fi envâ'l-bedî'*,3/38; Laşin, *el-Bedi' fi devî esâlibi'l-Kur'ân*,28; Feyyûd Besyûnî, *İlmü'l-bedî'*,141.

³⁷ el-Bakara 2/22.

³⁸ Kazvinî, *el-İzâh*, 258; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 387; Laşin, *el-Bedi' fi devî esâlibi'l-Kur'ân*,28.

Böylece Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse Arap edebiyatında *tıbâk* sanatına sıklıkla yer verilmiştir. Bu da söz konusu edebi sanatın önemini ortaya koymaktadır. Bu öneme binaen adı geçen edebi sanatı Kur'ân-ı Kerim'in Sebe' sûresinde nasıl zikredildiği mercek altına alınmıştır.

3. Sebe' Sûresinde Tıbâk Uygulamaları

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi Arap edebiyatında *tıbâk*'ın, birçok örneği mevcuttur. Bu kapsamda yapılan çalışma sonucunda Sebe' sûresinde de söz konusu edebî sanata *sıklıkla* yer verildiği görülmüştür. Sebe' sûresinde *tıbâk*'ın yer aldığı âyetler mealleriyle birlikte verilerek *tıbâk* sanatının tespiti yapılmış ve manaya olan katkısı değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Sebe' Sûresi, 54 (ellidört) âyetten oluşup Medine'de inmiş olan 6. Âyet hariç, tamamı Mekke'de nâzil olmuştur. Sûrenin ismi, Yemen'de bir bölge veya Sebe' adlı kabileden almıştır.³⁹ Bu surede *tıbâk sanatının* yer aldığı âyetleri sırasıyla verelim:

Âyet: 1

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

*Hamd, göklerde ve yerde bulunanların sahibi olan Allah'a mahsustur...*⁴⁰ Bu âyette zikredilen *السَّمَوَاتِ / الْأَرْضِ* sözcükleri başında herhangi bir olumsuzluk edatı olmadan birbirine zıt manalara gelmektedir. Bu nedenle âyette *tıbâk-ı icâb* vardır. Bununla beraber söz konusu iki sözcüğün isim olmaları *tıbâk-ı mütecânis* ve hakiki manada kullanılmış olmaları bakımından da *tıbâk-ı hakiki* adını almaktadır. Âyette zikredilen *tıbâk*ın muhassinat-ı maneviyye olması hasebiyle manaya yansımaları ve kelamın mana boyutunu güçlendirmesi ise şöyle olduğu düşünülmektedir: Sûrenin ilk âyetinde Allah,(c.c.) yer ve göklerde var olan bütün mevcudatın sahibi olduğunu, her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerinde yaratanın kendisi olduğunu beyan ederek Zat'ının hakkıyla övgüye sahip olduğunu ifade etmiştir.⁴¹

Bu bağlamda altı çizili iki karşıt sözcüğün zikredilmiş olması muhatabın her bir kelimenin anlamını karşıtlık ilkesi üzerinden daha derin düşünmesine sevk etmek etmektedir. Zira karşıtlık ilkesi temelinde muhatap, yakın ilişki içinde bulunduğu *الْأَرْضِ/yer yüzünü* ve

³⁹ Behcet Abdüvahid eş-Şihlî, *Belagatü'l-Kur'âni'l-Kerim fi'l-i'câz* (Amman: Dendîs, 1422-2001),8/186.

⁴⁰ Sebe' 34/1.

⁴¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Daru Hacer, 1422-2001),19/207; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvet et-Tefâsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kur'ân el-Kerim, 1402-1981), 2/544.

içindeki mevcudatı derin ve geniş bir biçimde düşünürken, diğer taraftan kozmik âlemi ifade eden السَّمَوَاتِ/gökler sözcüğü ile ufuklara uzanır ve hayal gücünü kullanarak bu âlemi düşünmeye başlar. Bu yoğun ve derin düşünme süreci sonunda muhatabın ulaştığı; bu iki varlığın içindikilerle beraber Allah'ın tasarrufu dâhilinde olduğuna dair âyetin ifade ettiği mefhum, Allah'ın mutlak hakimiyetidir. Bu vesileyle “Allah'ın mutlak gücü ve azametine karşılık bütün övgülere layık olduğuna” dair ifade, muhkem bir şekilde muhatabın zihnine kazınarak kalbinde yer edinir. Bununla beraber kâinattaki her şeyin yüce yaratıcıya mahsus olduğuna ilişkin bu düşünce aynı anda tevhit inancının ortaya koyduğu somut sonuçlarıyla da örtüşmektedir.⁴² Görüldüğü gibi *tibâk sanatı* kelamın mana boyutunu pekiştirdiği gibi, birbirine karşıt anlam taşıyan bu iki kelimenin birlikte zikredilmesiyle lafzın güzelleşmesine de katkı sağlamaktadır.

Âyet: 2

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا

O, yerin içine olanları ve ondan çıkanı; gökten ineni ve oraya çıkanı biliyor...⁴³ Âyette Allah (c.c.)'in ilminin gökten yağan, yağmur ve benzeri yağışları tafsilatıyla kuşattığı gibi yeryüzünün derinliklerinde bulunan nebatat ve benzeri şeylerin bilgisine de sahip olduğunu beyan etmiştir.⁴⁴ Bu çerçevede zikredilen altı çizili يَلِجُ “yelicu(girmek) ve يَخْرُجُ “yahrucu”(çıkma) ile يَنْزِلُ “yenzilu”(inmek) ve يَعْرُجُ “ya'rucu” (çıkma)” fiilleri arasında anlam bakımından zıtlık mevcuttur. Dolayısıyla *tibâkü'l icab* kapsamına girmektedir. Aynı cins kelimelerden oldukları için de *tubâk-ı mütecanis* adı verilir. Yanı sıra âyette yer alan “yeryüzü” ve “sema” sözcüklerinin ikisinin de isim olmaları hasebiyle aralarında *tibâkü'l-icab el-mütecanis* mevcuttur. Söz konusu kelimelerin tamamı asıl manalarında kullanıldıkları bakımından da *hakiki tibâk* olarak adlandırılmaktadır.

Âyet: 3

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَأَتَايَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ

İnkârcılar: Kıyamet bize gelmeyecek, dediler. De ki: Hayır! Gaybı bilen Rabbim hakkı için o, mutlaka size gelecektir. Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha

⁴² Sâbûnî, *Safoetu't-Tefâsîr*, 2/543.

⁴³ Sebe' 34/2.

⁴⁴ Sâbûnî, *Safoetu't-Tefâsîr*, 2/544.

küçük ve daha büyüğü de şüphesiz, apaçık kitaptadır (yazılıdır)."⁴⁵ Bu âyette üç yerde *tıbâk*'a başvurulmuştur. Birinci *tıbâk*; لَأْتَيْنَا لَأْتَيْنَا biri menfi biri müspet olan bu iki fiil arasında *tıbâkü's-selb* vardır. Ayrıca her iki sözcüğün fiil olmasından dolayı *tıbâkü'l-mütecânis* adı verilir. İkinci *tıbâk*; السَّمَوَاتِ-الْأَرْضِ bu iki sözcüğün isim ve müspet olmasından dolayı *tıbâkü'l-icab el-mütecânis* olarak isimlendirilir. Üçüncü *tıbâk*; أَكْبَرُ - اصْغَرُ sözcükleri arasında *tıbâkü'l-icab el-mütecânis* olarak gerçekleşmiştir. Bu kelimelerin *tıbâk sanatı* yoluyla zikredilmiş olması, muhatabı söz konusu her bir kelimeyi daha derin ve daha geniş düşünmesine sevk ederek manayı güçlendirdiği düşünülmektedir. Zira her bir kelimenin karşıtlık ilkesi temelinde düşünülmesi söz konusu kelimelerin anlam ağını daha derin ve daha kapsamlı anlaşılmasına vesile olmaktadır.

Âyet: 9

أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ نَسْأًا خَسِيفًا بِهِمُ الْأَرْضِ أَوْ نُسِيطُ عَلَيْهِمْ كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ

Onlar, gökte ve yerde önlerine ve arkalarına bakmıyorlar mı? Dilesek onları yere batırırız, ya da üzerlerine gökten parçalar düşürürüz...⁴⁶ Allah, (c.c.) bu âyette vahdaniyeti temelinde insanların her zaman yakın ilişki içinde buldukları yer ve göklere dikkat çekmiş ve önceki kavimlere yaptığı gibi, dilediği anda insanları yerin dibine geçirebileceğini veya gökten bir musibet indirebileceğini buyurmuştur.⁴⁷ Böylece Allah'a tövbe edecek olan bütün kullar için bu durumun ibret verici olduğuna işaret edilmiştir. Âyetteki bu ifadeler bağlamında السَّمَاءِ-الْأَرْضِ ve السَّمَاءِ-الْأَرْضِ ifadelerle iki defa *tıbâk sanatına* başvurulmuştur. Bu kelimelerin müspet ve aynı kelime grubundan olması sebebiyle *tıbâkü'l-icab el-mütecânis* adı verilmektedir.

Âyet: 12

وَلَسَلِيْمَانَ الرِّيحَ غَدُوها شَهْرٌ وَرَوَّاحَهَا شَهْرٌ

Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a (onun emrine) verdik...⁴⁸ Âyette Hz. Süleyman'a sabah ve akşam vaktinde bir aylık mesafeyi kat eden rüzgârın musahhar kılındığı buyurularak kendisine verilmiş nimetlerden söz edilmiştir.⁴⁹ Bu çerçevede zikredilen غُدُو/guduvv kelimesi günün sabah vaktini رَوَّاح/revah ise

⁴⁵ Sebe' 34/3.

⁴⁶ Sebe' 34/9.

⁴⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 19/218-219; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücihi't-te'vîl*, thk. Adil Ahmed-Ali muhammed (Riyad: Mektebetü Übeykân, 1418-1998), 5/110; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 2/547.

⁴⁸ Sebe' 34/12.

⁴⁹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 19/227; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 2/547.

günün akşam vaktini ifade etmektedir.⁵⁰ Bu bakımdan her iki kelime arasında *tıbâk* mevcuttur. Altı çizili bu iki karşıt anlamlı kelimenin müspet ve isim olması, *tıbâkü'l-icab el-mütecânis* olarak adlandırılmaktadır.

Âyet: 15

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ

*Andolsun, Sebe' kavmi için oturduğu yerlerde büyük bir ibret vardır. Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı.*⁵¹ Allah(c.c.) dedelerinin adına nispeten Yemen'de ikamet eden Sebe' kavmine verdiği nimetlerden söz etmiş ve onların kaldıkları yerin sağında ve solunda bir takım bahçelerin bulunduğunu buyurarak Rablerinin verdiği rızıktan yiyip şükretmelerini emretmiştir.⁵² Bu ayette yer alan يَمِين /yemin(sağ) ve شِمَال /şimal (sol) ifadeleri birbirine karşıt olup her ikisinin de müspet isim olması, *tıbâkü'l-icab el-mütecânis* olarak isimlendirilmektedir.

Âyet: 16

فَاعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعُرمِ وَبَدَّلْنَا لَهُم جَنَّتَيْنِ

*Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, iki (harap) bahçeye çevirdik.*⁵³ Bu âyette Allah (c.c.) nimete karşı şükretmeyen Sebe' kavmine verdiği cezadan bahsetmiştir. Bu çerçevede zikredilen جَنَّتَيْنِ ifadesinden maksat bundan önceki ayette, adı geçen ve vadinin sağında ve solunda olduğu meyvelerle donatılmış olduğuna işaret edilen bahçelerdir. Hemen akabinde zikredilen جَنَّتَيْنِ ifadesinde maksat ise âyette belirtildiği gibi bir kısmı buruk meyveli bir kısmı da meyvesiz bahçelerdir.⁵⁴

Bu bakımdan her iki sözcüğün işaret ettiği mefhum birbirine tezat oluşturmaktadır. Meydana gelen bu tezat kelimeler arasında olmayıp bilakis kelimelerin işaret ettikleri mana bakımından olmasından dolayı *manevi tıbâk* kapsamına girmektedir. Buradaki *tıbâk*'ın manaya etkisinin ise şöyle olduğu düşünülmektedir; Bu iki mefhumun karşıtlık üzerinden düşünülmesi ilahi kudretin daha net bir şekilde ortaya çıkmasına vesile olmaktadır.

Âyet: 17

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/118.

⁵¹ Sebe' 34/15.

⁵² Nâsirüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrut: Daru ihya et-turâsî'l-Arabî, ts.), 4/244.

⁵³ Sebe' 34/16.

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/115; Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsîr*, 2/550.

ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ

Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?⁵⁵ Bu âyette Allah, Sebe' kavminin kendisine itaat etmekten yüz çevirdikleri ve peygamberlerinin davetlerine icabet etmedikleri için bu cezayı hak ettiklerini buyurarak, nimete şükretmeyenleri cezalandırdığını buyurmuştur.⁵⁶ Bu âyette جَزَيْنَا/cezeyna fiili müspet zikredilirken sonrasında gelen نُجَازِي/nucâzi fiili ise başındaki istifam-ı inkari manasında olan هَلْ/hel edatından dolayı menfi manadadır. Bu bakımdan her iki fiil arasında tezat meydan gelmiştir. Bu itibarla ayette tıbâkü's-selb meydana gelmiştir.

Âyet: 18

سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَ أَيَّامًا آمِنِينَ

Oralarda geceleri, gündüzleri korkusuzca gezin dolaşın, dedik.⁵⁷ Âyette Sebe' kavmine verilen bahçelere dair; bu kavmin oturdukları yer ile bereketli kılınan köy arasında açıklıktan ve korkudan emin bir şekilde aylarca ve günlerce yol yürüyebildiklerini ifade edilmiştir.⁵⁸ Bu âyette zikredilen لَيَالِيَ/leyaliye (gece) ve أَيَّامًا/eyyâm (gündüz) kelimeleri arasında tıbâk sanatı mevcuttur.

Âyet: 20

فَاتَّبِعُوهُ إِلَّا قَرِيبًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ

İnananlardan bir topluluk hariç hepsi ona(İblise) uymuşlardı.⁵⁹ Bu âyette İblis'in Sebe' kavmini veya genel anlamda insanı yoldan çıkaracağına ilişkin zannının tahâkuk ettiğini ve bunların şeytana tabi oldukları ifade edilmiştir. Ancak inanan bir fırkanın bundan müstesna olduğunu yani İblise tabi olmadıklarına işaret edilmiştir.⁶⁰ Âyette, Şeytanın vesveselerine kanarak فَاتَّبِعُوهُ ona tabi olanlar ile bu vesveseye kanmayan الْمُؤْمِنِينَ müminlerden söz edilmiştir. Bu bakımdan âyette manevi tıbâk olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁵ Sebe' 34/17.

⁵⁶ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 19/249; Beyzâvî, *Envârü't tenzil*, 2/245; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 2/551.

⁵⁷ Sebe' 34/18.

⁵⁸ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 19/263; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/117.

⁵⁹ Sebe' 34/20.

⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/118; Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsîr*, 2/552.

Âyet: 21

لَتَعْلَمَنَّ مِنَ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ

*biz, âhirete inananlarla ondan şüphe edenleri birbirinden ayırıp ortaya çıkaralım diye ona (İblis) bu fırsatı verdik...*⁶¹ Âyette, şeytanın vesvesenin insanı etkilemesi ancak, ahirete inananlarla kuşkuya düşenleri birbirinden ayırd etmek için fırsat verildiğine işaret edilmiştir.⁶² Bu bağlamda zikredilen *مِنْ يُؤْمِنُ* ile *سُؤْمِنُ* sözcükleri birbirine tezat olması hasebiyle, *tibâk-ı icap* mevcuttur. Ayrıca *tibâk*'ın bir tarafının fiil (*يُؤْمِنُ*) diğer tarafının isim (*سُؤْمِنُ*) olması *tibâk* gayr-ı mütecanis olarak kabul edilmektedir.

Âyet: 22

قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْفَالِ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ

(Müşriklere) de ki: Allah'tan başka ilah bildiğiniz varlıkları çağırın! Onlar ne göklerde ne de yerde zerre kadar bir şeye sahip değiller.⁶³ Âyette, müşriklerin Allah'a ortak koştukları ve yalvardıkları putların ve meleklerin hiç bir şeye malik olmadıkları ifade edilmiştir.⁶⁴ Bu bağlamda zikredilen gökler ve yerler anlamındaki *السَّمَوَاتِ*/semavat ve *الْأَرْضِ* /el-erd ifadeleri, isim ve müspet kelimeler olup karşıt mana ifade etmektedir. Bu nedenle âyette *tibâk-ı icap el-mütecânis* mevcuttur.

Âyet: 24

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

(Resûlüm!) De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? De ki: Allah! O halde biz veya siz, ikimizden biri, ya doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir.⁶⁵ Bu Âyette Allah (c.c.), Peygamber(s.a.v.)'e bütün canlıların maslahatı için göklerden indirilen yağmur ve yerden biten nebatatı rızık olarak verenin kim olduğunu müşriklere sormasını emretmiş ve bu nimetleri bahşedenin Allah(c.c.) olduğunun kendilerine bildirmesini istemiştir. Akabinde inananlar olarak bizlerin mi yoksa inanmayanlar olarak sizlerin mi hidayet veya delalet üzerinde olduğunu sormasını emretmiştir.⁶⁶

⁶¹ Sebe' 34/21.

⁶² Sâbûnî, *Safvetu 't-Tefâsîr*, 2/552.

⁶³ Sebe' 34/22.

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/119.

⁶⁵ Sebe' 34/24.

⁶⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 19/283; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/121.

Bu âyette biri gizli üçü açık olmak üzere toplam dört yerde *tıbâk* sanatına yer verilmiştir. Birinci *tıbâk*; السَّمَوَاتِ-الْأَرْضِ /gökler-yer kelimeleri arasında meydana gelmiştir. Bu *tıbâk*'taki taraflar müspet isimler olması nedeniyle *tıbâkü'l-icab el-mütecânis adı verilmektedir*. Bu âyette *tıbâk*'ın manaya yansımaları ise şöyle izah etmek mümkündür; Bütün canlıların varlıklarını devam ettire bilmeleri için *tıbâk*'ta yer alan السَّمَوَاتِ-الْأَرْضِ yer ve gök, hayati öneme sahiptir. Zira âyetteki "Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?" ifadesinde bulunan "rızık" genel manada düşünüldüğünde canlıların yaşamak için ihtiyaç duydukları, ziraat ve nebatatı kapsadığı gibi, daha geniş anlamda hayat için gerekli olan kozmolojinin belli bir düzen dâhilinde düzenlenmesini de kapsamaktadır.⁶⁷ Bu itibarla buradaki *tıbâk sanatı* vesilesiyle muhatap gökleri ve yeryüzünü rızık kapsamında her iki boyutu ile düşünmeye başlar. Bu düşünme neticesinde muhatap göklerden yağın yağışlarla ziraat ve nebatatı yetiştirerek bütün canlıları rızıklandırmanın Allah olduğunun inancına varmakla beraber, yer ve göklerin de içinde bulunduğu kozmik âlemi yaratanın ve onu canlıların yaşayabilecekleri bir düzene tabi tutanın da Allah olduğunun sonucuna varmaktadır. Böylece *tıbâk sanatı*, kişinin başta insan olmak üzere bütün canlıların maddi varlıklarını sürdürmeleri temelinde fikir yürüterek Allah'ın tevhidi inancına sahip olmasına vesile olur. Ayetteki ikinci açık *tıbâk* ise; هُدًى-ضَلَالٍ hidâyet/delâlet kelimeleri arasında gerçekleşmiştir. Bu ayette هُدًى "hidâyet" dini literatürde, dinen istenen hedefe götüren yoldur.⁶⁸ *Tıbâk*'ın ikinci tarafı olan ضَلَالٍ /dalâl(et) ise dini bakımdan doğru olan yolun dışına çıkmaktır.⁶⁹ Anlam bakımından tezat oluşturan bu iki kelime müspet isim olması hasebiyle *tıbâkü'l-icab el-mütecânis* olarak değerlendirilmektedir.

Âyetteki üçüncü *tıbâk*; عَلَى ve فِي harfleri arasında gerçekleşmiştir. عَلَى /ala harfi, yükselme ve yücelme anlamını ifade ederken فِي/fi harfi ise, çökme ve dalmayı ifade etmektedir. Bu bakımdan her iki harf arasında tezat bulunmaktadır. *Tıbâk*'ın bu iki tarafının kelimenin "harf" grubundan olması *tıbâkü'l-icab* olarak kabul edilmektedir.⁷⁰ Buradaki *tıbâk*'ın manaya etkisi ise şöyle düşünülmektedir: iki harfin işaret ettiği ulvilik/yücelik ve süflilik/alçaklık manası karşıtlık ilkesi temelinde düşünülmesiyle her bir harfin birlikte kullanıldığı kelimelerle beraber önemli bir manaya işaret etmektedir. Zira عَلَى /ala harfi hidâyetle kullanılmış olması, hidâyet üzerine

⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/283.

⁶⁸ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, Muhammed Seyyid Keylani (Beyrut: Dâru'l-ma'rifet, ts.),538; Muhammed Ali et-Tahanevî, *Keşşâf ıstılahati'l-funûn ve'l ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), 2/1738.

⁶⁹ Tahanevî, *Keşşâf ıstılahati'l-funûn ve'l Ullûm*, 2/120.

⁷⁰ Besyûnî, *İlmü'l Bed'*,135.

olanların yüceliğine ve üst mertebede olduklarına işaret etmektedir. Bununla beraber في/fi harfinin “delâl-et” ile kullanılmış olması bu duruma düşenlerin süfli bir mertebeye düştüklerini ve oraya çökerek en dipte karar kıldıklarının işaret etmektedir.

Dördüncü *tibâk* uygulaması ise manevi *tibak*'tır; وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ/biz veya siz, “biz” den maksat inananlar olması, “siz” den maksat ise inanmayanlar olması hasebiyle iki taraf arasında tezat meydana gelmektedir.⁷¹ Bu bakımdan *tibâk*'ın birinci tarafı olan “biz”den kast edilen inananlardır. İkinci tarafı “siz”den kast edilen ise inanmayanlardır. Bu iki mefhum biri müspet diğeri ise menfidir. Bu nedenle ayette manevi/gizli *tibâk* meydana gelmiştir.

Âyet: 25

قُلْ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ

*De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu tutulmazsınız. Sizin işlediklerinizden de biz sorumlu tutulmayız.*⁷² Bu âyette her insanın yaptıklarından sorumlu olduğuna dair temel yaklaşım vurgulanmıştır.⁷³ Bu kapsamda zikredilen تُسْأَلُونَ ifadesinin işaret ettiği inanmayanlar mefhumu ile تُسْأَلُ fiilinin delalet ettiği inananlar mefhumu arasında tezat mevcuttur. Bu itibarla *tibâk*'ın tarafları arasında anlam düzeyinde bir karşıtıktan dolayı âyette *manevi tibâk* gerçekleşmiştir.

Âyet: 28

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

*Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler.*⁷⁴ Âyette Allah (c.c.)Peygamber'(s.a.v.)in risaletinin evrensel olduğunu, sadece Arap ırkına değil, bilakis tüm insanlığa müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdiğini, ancak birçoğunun bu durumun farkında olmadığını buyurmuştur.⁷⁵ Bu âyette yer alan بَشِيرًا /beşir (müjdeleyici) ve وَنَذِيرًا/nezira (uyarıcı) kelimeleri arasında *manevi tibâk* mevcuttur. *Tibak*'ın her iki tarafının müspet isim olması hasebiyle *tibâkü'l-icab el-müteccânis* olarak kabul edilmektedir.

⁷¹ Kazvinî, *el-İzâh*, 258; Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/72; Muhammed Ahmed Kasım-Muhyeddin Dibü, *Ullümü'l-belâga* (Trablus: el-Muessesetü'l-hadise, 2003), 67.

⁷² Sebe' 34/25.

⁷³ Sâbûnî, *Safoetu't-Tefâsîr*2/554.

⁷⁴ Sebe' 34/28.

⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/288.

Burada *tıbâk*'ın manaya katkısı ise şöyle olduğu düşünülmektedir; *Tıbâk*'ın iki tarafı ayrı ayrı düşünülmüş, her birinin işaret ettiği genel mefhumun tefekkür edilmesine vesile olmaktadır.

Âyet: 30

قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ

*De ki: Size öyle bir gün vâd edilmiştir ki, ondan ne bir saat geri kalabilirsiniz, ne de ileri geçebilirsiniz.*⁷⁶ Bu âyette Allah (c.c.), müşriklerin Allah'ın onları cezalandıracağına dair vadini inkâr etmelerine karşın, Hz. Peygamber'e "O günün ne geri ne de ileriye alınacağını vakti geldiğinde cezanı vuku bulacağını." söylemesini emretmiştir.⁷⁷ Burada zikredilen *تَسْتَأْخِرُونَ* /geri *تَسْتَقْدِمُونَ* /ileri fiilleri arasında *tezat* mevcuttur. Her iki fiilin edattan bağımsız anlam bakımından birbirine karşıt olması *tıbâkü'l-icab el-mütecânis* olarak kabul edilmektedir.

Âyet: 31

... يَقُولُ الَّذِينَ اسْتَضَعُّوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ

... *Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara: Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk, derler.*⁷⁸ Bu âyette Allah, (c.c.) Kur'ân'ı ve diğer semavi kitapları inkâr eden kâfirlerin kıyametteki manzaralarını tasvir ederek, teba olanların dünyada tabi oldukları reislerine; *Sizden olmasaydı kesinlikle biz inanırdık.*" diyeceklerini buyurmuştur. Bu çerçevede zikredilen *اسْتَضَعُّوا* - *اسْتَكْبَرُوا* *zayıf-tebaal/büyüklelenen-liderler* kelimeleri arasında *tezat* mevcuttur. Her iki sözcüğün fiil ve müspet olması *tıbâkü'l-icab el-mütecânis* olarak değerlendirilmektedir. Burada *tıbâk*'ın iki tarafını oluşturan kelimelerden kast edilen toplumun *zayıf ve güçlü* kesimleridir. Bu açıdan anlamsal bir karşıtlık söz konusudur. Burada *tıbâk*'ın manaya katkısı ise; söz konusu ifade bicinin kişiyi bu karşıtlık ilkesi temelinde düşünmeye sevk ederek altı çizili kavramlara anlam genişliğini kazandırmaya vesile olduğu kanaatine varılmaktadır.

Âyet: 32

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتَضَعُّوا أَنْحَنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَى

*Müstekbirler, müztazaflara (kıyamet gününde): Biz mi sizi hidayetten alıkoyduk?*⁷⁹ Bu âyet bir önceki ayetin bağlamın devamıdır. Burada zikredilen *اسْتَكْبَرُوا* - *اسْتَضَعُّوا* /büyüklenen-liderler/zayıf-

⁷⁶ Sebe' 34/30.

⁷⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 19/289.

⁷⁸ Sebe' 34/31.

⁷⁹ Sebe' 34/32.

tebaa, birbirine karşıt mana ifade etmektedir. Her iki kelimenin de fiil ve müspet olmalarından dolayı âyette *tibâkû'l-icab el-mütecânis* meydana gelmiştir. *Tibâk'ın* manaya katkısına dair bir önceki âyette yapılan değerlendirme burada da aynen geçerli olduğu düşünülmektedir.

Âyet: 33

وَقَالَ الَّذِينَ اسْتَضَعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

*Zayıf olanlar da büyüklük taslayanlara: Hayır! Gece gündüz (işiniz) tuzak kurmaktı...*⁸⁰ Bu ayet daha önce bahsı geçen müşriklerin Kıyametteki diyaloglarının devamıdır. Âyette iki yerde *tibâk sanatı* zikredilmiştir. Birincisi: استكبروا – استضعفوا daha önce de ifade edildiği gibi bu iki müspet fiil arasında tezat mevcuttur. Her iki tarafının fiil olması, *tibâkû'l-icab el-mütecânis* olarak adlandırılmaktadır. İkincisi: اللَّيْلِ-النَّهَارِ gece/gündüz kelimeleri birbirine karşıt iki zaman dilimini ifade etmesi bakımından tezat meydana gelmiştir. Bu iki sözcüğün müspet ve isim olması *tibâkû'l-icab el-mütecânis* olarak kabul edilmektedir. Ayetteki *tibâk'ın* iki tarafının karşıtlık ilkesi temelinde düşünülmesiyle bu iki kelimeye anlam genişliğini kazandırdığını düşünülmektedir.

Âyet: 36

قُلْ إِنْ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ

*De ki: Rabbim, istediğine rızkı bollaştırır istediğine de daraltır.*⁸¹ Burada Allah (c. c.) önceki ayetlerde geçmiş kavimlerin ileri gelenleri ve Mekke müşriklerinin oğulları ve mallarıyla mağrur olduklarından bahsetmiş ve Peygamber'e; Rabbim imtilan amacıyla rızkı bollaştırıp daralttığını söylemesini emrederek, evlat ve malın iyilik ölçüsü olarak düşünülmesinin yanlışlığını işaret etmiştir.⁸² Bu çerçevede fazlalık ve genişlik manasında zikredilen *بَسَطُ/bollaştırır*⁸³ ile daraltmak anlamında *يَقْدِرُ/daraltır* fiilleri birbirine karşıt manalar ifade etmektedir.⁸⁴ Bu iki kelimenin fiil ve müspet olmaları bakımından *tibâkû'l icab el-mütecânis* meydana gelmiştir.

⁸⁰ Sebe' 34/33.

⁸¹ Sebe' 34/36.

⁸² Taberî, 19/294; İsfahânî, *el-Müfredât*, 59; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/126.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*,7/260.

⁸³ Sebe' 34/15.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*,5/71.

⁸⁴ Sebe' 34/15.

Âyet: 39

قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ

De ki: Rabbim, dilediğine rızıkı bollıştırır, (dilediğinden de) daraltır. Siz hayıra neyi infak ederseniz, Allah yerini doldurur...⁸⁵ Bu âyette, iki defa tıbâk sanatına yer verilmiştir. Birincisi; يَبْسُطُ/genişlik ve يَقْدِرُ/daraltmak manasındaki kelimeler arasında tıbâk vardır. İkincisi; أَنْفَقْتُمْ/infak ettiğiniz يَخْلِفُهُ/yerine koyar, kelimeleri arasında da tıbâk gerçekleşmiştir. Zira نفق/nfk kökünden “yok olmak ve tükenmek”⁸⁶ anlamına gelen “infak/ harcamak” ile خلف/hlf kökünden “giden bir şeyin yerine gelen” anlamındaki يَخْلِفُهُ/yerine koyar,⁸⁷ mefhumları arasında dolaylı bir tezat mevcuttur. Bu bakımdan manevi tıbâk adı verilmektedir. Ayrıca iki kelimenin fiil ve müspet olması tıbâkü'l-icab el-mütecânis olarak isimlendirilmektedir.

Âyet: 42

قَالِيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا

Bugün birbirinize ne fayda, ne de zarar vermeye gücünüz yeter...⁸⁸ Bu âyette Allah(c.c.) kıyamet gününden bahsederek, o gün her şey kendi emrinin dâhilinde olduğunu ifade etmiş ve kimsenin kimseye bir fayda veya bir zarar verecek durumda olmadığını buyurmuştur. Bu bağlamda zikredilen نَفْعًا ضَرًّا /fayda/zarar kelimeleri arasında tıbâk mevcuttur. Bu iki sözcüğün isim ve müspet olmalarından dolayı tıbâkü'l-icab el-mütecânis adı verilmektedir.

Âyet: 43

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ إِنَّ هَذَا إِلا سِحْرٌ مُبِينٌ

Hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler de: Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir, dediler.⁸⁹ Âyette, inat edip Kurân'a inanmayanların “Hâk olan Kurân'a bu ancak bir sihirdir.” dedikleri nakledilmiştir.⁹⁰ Bu çerçevede zikredilen “hâk” sözcüğünden maksat ilahi vahiydir. Kâfirler ise bunun bir “sahir” olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iki kavramın anlam analizi yapıldığında birbirine tezat oldukları anlaşılmaktadır. Zira Kurân, vahiy yoluyla indirilen varlığı kesin ilahi bir kelimedir. Dolayısıyla varlığı gerçek ve hakikattir. Kâfirlerin iddia ettikleri

⁸⁵ Sebe' 34/39.

⁸⁶ İsfahânî, el-Müfredât, 650.

⁸⁷ Ebü'l Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriya, Mu'cem makayisi'l-lüga, thk. Abdüsselam Harun (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979), 2/ 211.

⁸⁸ Sebe' 34/42.

⁸⁹ Sebe' 34/46.

⁹⁰ Zemahşerî, el-Keşşâf, 5/129.

“sahir” ise hakkın dışında kalan, varlığı hakkında kesin bilgi olmayan ve mahiyeti bilinmeyen dolayısıyla hakikata dayanmayan söz ve davranışlardır.⁹¹

Âyet: 46

قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلِيَ وَفِرَادَى

(Resûlüm! Onlara) de ki: Size bir tek öğüt vereceğim: İkişerli olarak, teker teker Allah’a yönelin ve düşünün!..⁹² Bu âyette Peygamber’in(s.a.v.) müşrikleri tevhide davet etmesi emredilmektedir. Bu çerçevede Peygamber’e(s.a.v.) “Size tek öğüt vereceğim” demesi emredilmiş yani; Allah aşkına samimi olmaları, birbirlerine doğruyu göstermeleri için ikişerli veya tekli olarak Peygamber’in(s.a.v.) tebliğ ettiği vahyi düşünmeleri halinde, hakikatı bulacaklarına işaret edilmiştir.⁹³ Bu bağlamda zikredilen مِثْلِيَ /ikişerli ve وَفِرَادَى/tekli ifadeleri arasında tezat bulunmaktadır.

Âyet: 49

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ

De ki: Hak geldi; artık bâtil ne zuhur ededr ne de tekrar geri gelir.⁹⁴ âyette artık Hâkk’ın yani Kur’ân’ın ve İslam’ın apaçık bir şekilde ortaya çıktığını batılın ise yok olup helak olduğuna işaret edilmiştir. ⁹⁵ Bu çerçevede zikredilen الْحَقُّ/Hâk ifadesinden maksat özünde tevhit anlayışı olan İslam’dır. الْبَاطِلُ /batıldan maksat ise şirk anlayışıdır. Bu itibarla iki ifade arasında tezat meydana gelmiştir. Bu iki ifadenin isim ve müspet olmaları hasebiyle; *tibâkü’l-icab el-mütecanîs* adı verilmektedir.

Âyet: 50

قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِي وَإِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي

De ki: Eğer (haktan) dalalete saparsam, kendi aleyhime sapsam olurum. Eğer hidayete erersem, bu da Rabbimin vahyi (Kurân) sayesinde.⁹⁶ Âyette, kişinin dalâlete gitmesinin nefs-i emmare’nin bir sonucu olduğuna hidâyete ermesinin ise ilahi vahyin vesilesiyle olduğuna işaret edilmiştir. Bu kapsamda zikredilen ضَلَلْتُ/dalalete gitmek ile اهْتَدَيْتُ/hidayete ermek fiilleri arasında tezat mevcuttur.

⁹¹ Tahanevî, *Keşşâfu ıstlahati’l-funûn ve’l-ulûm*, 1/935-937.

⁹² Sebe’ 34/46.

⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/130; Sâbûnî, *Safoetu’t-Tefâsîr*4/560.

⁹⁴ Sebe’ 34/49.

⁹⁵ Beyzâvî, *Envarü’t-tenzil*, 2/251.

⁹⁶ Sebe’ 34/50.

Tıbâk'ın her iki tarafının fiil ve müspet olmasından dolayı *tıbâkü'l-icab el-mütecânis* kapsamına girmektedir.

Âyet: 51

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ فَزَعُوا فَلَا فَوْتَ وَأُخِذُوا مِنْ مَّكَانٍ قَرِيبٍ

(Resûlüm!) Telaşa düştükleri zaman, bir görsen! Artık kurtuluş yoktur, yakın bir yerden yakalanmışlardır söz döşeklerinden rkuyako bir büyük gününde kıyamet kâfirlerin Âyette⁹⁷. edilmiş, onların oradan kaçıp kurtulmalarının mümkün olamayacağı ve hemen yakalanacakları ifade edilmiştir. Bu kapsamda فَوْتَ sözcüğünün işaret ettiği, "kaçış" mefhumu ile أُخِذُوا sözcüğünün işaret ettiği "yakalanma" mefhumu arasında tezat bulunmaktadır.⁹⁸

Sonuç

Kurân-ı Kerîm Arapça indirilmiş bir kitaptır. Bu nedenle onun dil bakımından anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede edebi sanatları konu edinen belagatin alt disiplinlerinden bedî' ilmi büyük bir önem arz etmektedir. Bu ilmin temel konuları, lafz-ı güzelleştiren *muhassinat-ı lafzî* ve manayı güzelleştiren *muhassinat-ı manvî* olarak iki kısma ayrılmıştır. Kelamanın mana boyutunu ilgilendirmesi hasebiyle *muhassinat-ı manvî* kısmı daha çok öne çıkmaktadır. Zira *muhassinat-ı manvî* muhatabın dikkatinin celp edilmesine vesile olmakta ve mananın muhatabın zihninde kuvvetli bir şekilde yer edinmesine katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan çalışmada *muhassinat-ı manvî* kapsamında yer alan *tıbâk/tezad sanatı* Arap edebiyatındaki örneklerine yer verilmiş ve daha sonra bu edebi sanatın Kur'an-ı Kerim'in Sebe' sûresindeki uygulamaları incelenmiştir. Çalışma vesilesiyle Arap edebiyatında *tıbâk sanatının* pek çok uygulamalarının olduğu görülmüştür. Ayrıca *tıbâk sanatının* Sebe' sûresinde incelenmiş ve bu ifade biçiminin farklı kısımlarıyla yirmi sekiz defa zikredildiği belirlenmiştir. Bunlardan yirmi ikisi(22) lafzi *tıbâk* yani *tıbâkü'l-icab*, *tıbâkü's-selb*, *tıbâkü'l-mütecânis* ve *tıbâkü'l-gayri'l-mütecânis* kapsamına girdiği tespit edilmiştir. Bununla beraber *tıbâk sanatı*, sûrede altı(6) yerde *manevî tıbâk* olarak zikredilmiştir. Yapılan incelemede söz konusu sanatın zikredilmesiyle Kur'an'ın edebî güzellikleri ortaya konulmuş, vahyin mesajını insanlara doğru bir şekilde ulaştırılmasına yardımcı olunmuş ve ilgili âyetlere anlam zenginliği kazandırılmıştır. Yanı sıra söz konusu bu ifade biçiminin buldukları ayetlerin ifade ettikleri

⁹⁷ Sebe' 34/51.

⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/133; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 2/251.

anlamları daha kalıcı bir şekilde zihne yerleşmesine katkıda bulunduğu belirlenmiştir. Zira *tibâk sanatı*, karşıtlık ilkesi temelinde muhatapı düşünmeye sevk ederek, karşıt kelimelere anlam genişliği kazandırmıştır.

Kaynakça / References

- Abdüvahid eş-Şihli, Behcet. *Belagatü'l Kur'âni'l Kerim fi'l İ'câz*. Amman: Dendîs, 1. Basım, 1422-2001.
- Atik, Abdülaziz. *İlmü'l-bedi*. Beyrut: Darü'n-nahda, ts.
- Amirî, Kays b. el-Mülevvah b. Müzâhim el-Âmirî, *Divân Kays*. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1999.
- Batahir, b. İsa. *el-Belagatu'l Arabiyye Mukaddimatun ve Tatbikat*. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-cedide, 2016.
- Bedevî, Tabane. *Mucemü'l-belaga*. Cidde: Darü'l-Menâre, 1988.
- Besyûnî, Abdülfettâh Feyyûd. *İlmü'l Bedi'*. Suudi Arabistan/Ahsa: Dârü'l-mealim es-sekâfiyye, 2. Basım, 1418-1998.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Beyrut: Dâru ihya et-turâsi'l-Arabî, 1. Basım, ts.
- Cemâl, Ahmed 'Umerî. *el-Mebâhisü'l-belâgiyye fi dev'i kadiyyeti'l- i'câzi'l-Kurâ'nî*. Mektebetü'l-hancî, Kahire, 1410/1990.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lügati ve sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dârü'l-ilmi'l-melâyîn, 2. Basım, 1979.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. Beyrut: Muessesetü'l-a'lemî, 1988.
- Hamevî, İbn Hicce. *Hizânetü'l-edeb ve Gâyetü'l-ereb, thk, Kevekb Deyâb*. Beyrut: Dâru Sadır, 2. Basım, 1425-2005.
- İbn Faris, Ebü'l Huseyn Ahmed b. Zekeriya. *Mu'cemu makayisi'l-lüga*, thk. Abdüsselam Harun. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1979.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâeddin Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed el-Cezerî. *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*. Kahire: Dârü'n-nahda, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylani. Beyrut: Dârü'l-ma'rifet, ts.
- Kasım, Muhammed- Dibu, Ahmed Muhyeddin. *Ulûmu'l Belaga*. Trablus: el-Muessesetü'l-hadise, 1. Basım, 2003.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *el-İzâh fi ulûmi'l-belâğa*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, 1. Basım, 1424/2003.
- Kazvînî, el-Hatip. *Telhisü'l-miftâh*, Kahire: Dârü'l Fikir el-Arabî, 1. Basım, 1904.
- Laşin, Abdülfettâh. *el-Bedi' fi devi esâlibi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-fikr el-Arabî, 1419-1999.
- Mebruke, bu 'Affan-Cuma Mesudî. *el-Bedi'ü'l Ma'nevî fi Divân eş-Şâfi'î, külliyyetü'l-adâb ve'l lügat ve'l-ulûm el-ictimaiyye ve'l-insaniyye*. Şehadetu Macestir. el-Cumhuriyetü'l Cezairiyye, Cami'etü'l-Arabî b. Mehdî, (2.013).
- Medenî, es- Seyyid Ali Sadrüddin b. Masum. *Envârü'r-rebi' fi envâ'il-bedi'*. thk. Şakir Hadi. Necef/Irak: Mabaatü'n-Numan, 1. Basım, 1388-1968.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *Ulûmü'l Belaga*, el-Beyan ve'l mea'nî ve'l-bedi'. Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-ilmiyye, 3. Basım, 1414-199.

- Mutezz, Ebü'l Abbas Abdüllah. *Kitabü'l-Bedi'*. Beyrut: Müessesetü'l-kütüb es-sekâfiyye, 1. Basım, 1433-2012.
- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn el-Mütenebbî. *Divan el-Mütenebbi*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.
- Râzî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed. *Mu'cemu-mekayisil-luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dârü'l-fikr, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvet et-tefâsîr*, Beyrut: Dârü'l-Kur'ân el-Kerim, 4. Basım, 1402-1981.
- Sekkâkî, Ebü Ya'küb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-ulûm*. Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-ilmiyye, 2. Basım, 1987.
- Şevki Dayf, *el-Belaga Tatavvurun ve Tarih*. Kahire: Dâru'l-mearif, 9. Basım, ts.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru-Hacer, 1. Basım, 1422-2001.
- Tahanevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu ıstlahati'l-funûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetu-Lübnan, 1. Basım, 1999.
- Tebrizî, Hatip. *Kitabü'l Kafi fi'l 'Arud ve'l Kavâfi*. thk. Hassan Hasan Abdullah. Kahire: Mektebetü'l-hanci, 3. Basım, 1415-1994.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Horâsânî. *Muhtasarü'l-me'ânî*. İstanbul: Üçler Matbaası, 1977.
- Zayid, Ali Aşrî. *el-Belagatü'l-Arabiyye tarihuhu mesadiruha menahicuha*. Kahire: Mektebetu'ş-şebab, 1982.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Adil Ahmed-Ali Muhammed. Riyad: Mektebetü'l-ubeykân, 1. Basım, 1418-1998.
- Züheyr, b. Ebi Sülmâ el-Müzenî. *Divânu Züheyr* Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1988.